

KÜLTÜREL TEMSİLE İLİŞKİN İŞİTSEL İFADE YOLU OLARAK TÜRK MÜZİĞİ'NDE TAKSİM

Hatice Doğan Sevinç
İstanbul Teknik Üniversitesi
haticedogansevinc@gmail.com

Taksim formu günümüzde çalgı müziğinin önemli icra biçimlerinden biridir. Taksim Geleneksel Türk Müziğinin zengin makamsal yapısı içinde, makam kaidelerine bağlı kalarak, hem melodik hem de teknik gücü sergileyerek irticalen yapılır ve makamsal bir seyirdir.

Günümüzde bu formu ustalıklı icra eden birçok icracı bulunmaktadır. Taksim formu; Farabi'den günümüze gelene kadar, Türk Müziği içerisinde etkin ve önemli bir rol oynamıştır. Enstrüman icracılarının ustalık, beceri ve birikimlerini en üst düzeyde ortaya koyabildikleri taksim formu; müzik sanatında nazari bilginin, enstrüman icra tekniklerinin ve yaratıcılığın bir araya gelmesiyle oluşmaktadır. Aslında her taksim bir anlatımdır, tariftir. Bu tarifler nazari ve teknik bilgiler içermektedir. Taksim örneklerinin iyi incelenerek, araştırılarak ve notaya alınarak bilimsel bir gözle incelenmesi sayesinde ortaya çıkacak veriler; hem müzik eğitiminde hem de icracı olarak yetişmekte olan öğrencilere yarar sağlayacaktır. Taksimler; makam yapılarının öğrenilmesinde ve bilimsel yaklaşımlar ediniminde faydalı olacaktır.

Bildiride; müziğin bir ifade biçimi olan taksim formunun tarihsel süreci, öğeleri ve alt türleri açıklanmaya çalışılacak ve her bir taksimin yeni bir ifade, yeni bir düşüncüyü ortaya koyduğu incelenecek, işitsel malzemelerle taksim icrası örneklendirilerek değerlendirilecektir.

Terim Olarak Taksim

Taksim Arapça bir kelimedir. Bir saz sanatçısı tarafından irticalen (önceden bestelenmeksizin, o anda) yapılan melodi dizilerinin tümüne verilen isimdir.

Taksim Tarihsel Süreci

İçeriği aynı olmakla beraber taksimin değişik dönemlerde, değişik isimlerle adlandırıldığı görülmektedir. 9.yy'dan 15.yy'la kadar taksim anlamında kullanıldığı çok güçlü olan *nehavt*, *nehavt eylemek* ya da *makam göstermek* terimlerine zaman zaman rastlanmaktadır. (Kaçar 2009: 19) Örneğin; şiirlerinde, müzik terimlerinin ve çalgı adlarının zaman zaman geçtiği Yunus Emre (1240-1320), bir şiirinde, “ Zühre yere inibeni/Sazım nehavt eyler ise” dizelerini kullanmıştır. Bu dizelerde, müzik ve müzikçilerle ilgili olduğuna geçmişte inanılan Zühre yıldızının, sazın nehavt eylemesiyle yeryüzüne ineceği vurgulanmış olup, dize içinde yer alan nehavt eylemek deyiminde; saz çalma anlamında kullanılmıştır.

Fakat taksim konusundaki ilk bulguyu, varsayımsal da olsa 10.yy'da buluyoruz. 870-950 yılları arasında yaşamış Farabi'nin, çalgısıyla zaman zaman dinleyenleri güldürdüğü, zaman zaman ağlattığı ve zaman zaman da uyuttuğu bilinmektedir. Kuşkusuz ki Farabi'nin çalgısıyla yaptığı, bugünkü taksim adını verdiğimiz çalgısal türün dinletilmesinden başka bir şey değildir.

15.yy'dan sonra ise, taksimle ilgili elimizde çok belge bulunmaktadır. Nehavt terimini Yunus Emre'nin dışında Ali Şah Büke kullanmış, yine 15.yy kuramcılarında Kırşehirli Yusuf ve Seydi tarafından makam gösterme olarak belirtilmiş ve 17.yy'dan başlamak üzere de, taksim terimi, çalgısal bir tür adı olarak müzik diline yerleşmiştir.

17.yy'ın en önemli kuram kitabını yazan Kantemiroğlu, taksimi; hanende ve sazende taksimi olarak ikiye ayırmış, daha sonra taksim nasıl yapılması ve nelere dikkat edilmesi gerektiği hakkında uzun açıklamalar yapmıştır (Akdoğu 1989:7).

20.yy'ın başlarında ise Tanburi Cemil Bey'in daha özgür ve lirik taksim anlayışıyla, ilk kez taksim; sadece fasılların başında ya da içinde icra edilen bir eser türü olma özelliğinden ayrılmış, kendi başına bir icracının; yetenek, beceri ve bilgilerini özgür olarak sergileyebildikleri bir tür olarak özgün ve yaygın bir şekilde varlığını sürdürmektedir.

Taksimın Öğeleri

Taksimi oluşturan öğelerin başında doğaçlama oluşu gelmektedir. Doğaçlama; genel çizgileriyle önceden tasarlanmış bir müzik kurgusunun, seslendiricinin içine doğduğu şekilde, çalarak ya da söyleyerek kurgunun ayrıntılarını seslendirmesidir (Akdoğu 1989:8).

Doğaçlama; icracının hayal gücü ve yeni tasarım yapabilme yeteneğine de dayalıdır. İcraçının birikim ve bilgilerini kullanarak irticalen meydana getirdiği her türlü müzik hareketi doğaçlama olabilir (Özgen ders notları). Doğaçlama sürekli olarak değişir ve yeniden uyarlanır (Uslu-Koç 2003-2004: 291) ve doğaçlama taksim süresince devam eder.

Taksimın bir diğer öğesi ise, makamsal oluşudur. Çünkü taksim; çalgıyla yapılan makamsal doğaçlamadır. Taksim sanatçıya makamı tarif etmekte büyük imkânlar tanır. Sanatçı durumuna göre istediği kadar makam geçkileri yapabilir ve kendi müzik anlayışını, sazına ve müziğe hâkimiyetini, ayrıca psikolojik halini taksime yansıtabilir.

Taksimın üçüncü öğesi; usulsüz oluşudur. Makamsal öğesi dolayısıyla taksim'i geleneksel ve özgür taksim olarak iki alt türe ayırabiliriz:

Geleneksel Taksim

Makamın geleneksel anlatımı dikkate alınarak yapılan taksim'e geleneksel taksim denir. Bir makamın geleneksel anlatımı ise, makamın seyir yöntemi dediğimiz yöntemle açıklanmasıdır. Geleneksel taksimın yapılabilmesi, ancak makam seyirlerine uyulması ile gerçekleşebilir.

Özgür Taksim

Geleneksel makam seyirlerine uyulmadan, yalnızca makamı oluşturan üç temel öğe olan aralık-güçlü ve durak öğelerini dikkate alarak yapılan taksime denir. Bu tür taksimler tümüyle özgün birer yaratı olup, kişinin doğaçlamasıyla ilgili tüm yetenek ve becerisi taksime yansır. Aynı makamda, aynı kişi tarafından yapılsa dahi, taksimler arasında mutlaka farklılıklar olur. Özgür taksimın yapılabilmesinin önemli koşulu, geleneksel taksimın nasıl yapılacağına bilinmesidir.

Doğaçlanan ezginin tek sesli olmasına karşın, bazen solo yapanın, çalgısıyla ezgiyi doğaçlarken, pest ya da tizde, doğaçladığı ezgiye başka seslerle eşlik etmesi ya da solo yapanın dışındaki bir diğer çalgı tarafından eşlik edilmesi yoluyla oluşturulan basit iki seslilik, taksime bir renk ve zenginlik katar. Bu nedenle taksimi eşlikli taksim ve eşiksiz taksim olarak iki alt türe ayırmak gerekir:

Eşiksiz Taksim

Doğaçlama sırasında asıl ezgiyi besleyecek süren seslerin ya da karşı ezgin taksim yapan kişi ya da diğer çalgılar tarafından duyurulmadığı taksim türüdür.

Eşlikli Taksim

Bu taksim türü, doğaçlanan asıl ezgiye eşlik amacıyla, ya taksim yapan kişi tarafından,

ya da başka çalgı veya çalgılar tarafından süren seslerin veya bir karşıt ezginin duyurulması ile oluşturulur. Eşlik, usullü ya da usülsüz olabilir.

Taksim Türleri

Geçmişte ve günümüzde önemli bit tür olan taksim, eski kaynaklarda, özellikle fasıl başlamadan önce yaratılan bir tür olarak da belirtilmektedir. Herhangi bir fasılın ya da koro veya solo olarak seslendirilecek aynı makamdaki eserlerin başında, arasında veya sonunda yapılan taksimler değişik adlarla anılırlar. Bu taksim türleri şunlardır:

Giriş Taksimi

Bir fasıla, ya da solo veya koro dinletisine başlamadan önce, seslendirilecek eserlerin makamına işitsel duyumu koşullandırmak amacıyla yapılan taksime denilir.

Ara Taksimi

Aynı makam içinde yapılan bir fasılın ikinci kısmına geçilmeden aynı makamla sonuçlanan taksimlerdir. İcracı taksim sırasında geçkiler yapabilir.

Geçiş Taksimi

Bir program içinde başka bir makam geçilmeden önce yapılan taksimlerdir (Özgen, ders notları).

Fihrist Taksim

Makamların seyirlerini, oluşturduğu duyguları, kısaca makamın ezgisel yapısını öğretme amacıyla, öğretilmek istenen makamları, geçkiler zinciri şeklinde seslendirerek oluşturulan makam dizinsel taksime fihrist taksim denir. Genel olarak özgür biçimlerin kullanıldığı fihrist taksimde, taksim mutlaka başlanılan makamla bitirilir. En zor taksim türlerinden biri olan fihrist taksimde, tüm zorluk, hangi makama ve duyumsal bir rahatsızlık oluşturmadan geçileceği konusudur. Fihrist taksim türü, eski edvarlarda da yer almış ve bu taksim türüne örnekler verilmiştir. Fihrist taksimi, kendi döneminde “Taksim-i Külli” olarak adlandıran Kantemiroğlu (1673-1723), bu taksim türünü, ancak müzikten çok iyi anlayan ve bu alanda usta olanların yapabileceğini belirtmiştir (Akdoğan 1989:33).

Sonuçlar

Bu bildiriye oluşturmak için, taksimin tarihsel süreci, taksimin öğeleri ve türleri değerlendirilmiş, farklı icracının aynı makamda icra ettikleri müstakil taksimleri incelenmiştir. Hemen hemen her icracının taksiminde farklı özellikler, tavır farklılıkları, yorum farklılıkları görülmüştür.

Her taksimin giriş, gelişme, sonuç bölümünün bulunmaktadır. Bu bölümlerde makamın karakteristik yapısının, seyir özelliklerinin, güçlü, tiz durak gibi önemli görevler üstlenen perdeleri bir akış içinde vurgulandığı görülmektedir. Her yeni icrada yeni bir düşüncenin ortaya konduğu da görülmektedir. Farklı icracıların farklı mekânlarda aynı makamda taksim yapsalar dahi, hiçbirinin birbirine benzemeyeceği açıktır. Çünkü her icracının yaptığı taksimde, kendine özgü özellikler, düşünceler bulunmaktadır. Taksimlerin müzikal iletişimde, icracının; üslup ve tavrının, duygu ve düşüncelerinin, kültürel temsilde bir ifade yolu olduğu açıkça görülmektedir.

Referanslar

Akdoğu, Onur.1989. *Taksim Nedir Nasıl Yapılır*, İzmir: İhlas A.Ş.

Yahya Kaçar, Gülçin. 2009. *Türk Musikisi Üzerine Görüşler (Analiz ve Yorumlar)*, Ankara: Maya Akademi Yayınları.

Uslu, Recep-Koç, Gürkan. 2003-2004. “ Kitabiyat Müzikte Doğaçlama”*Akademik Araştırmalar Dergisi*, 19: 291-293

Özgen, İhsan. *Yüksek Lisans Ders Notları*.

Diskografi

Tanburi Cemil Bey. Aka Gündüz Kutbay Arşivinden.

Yorgo Bacanos.1997. *Yorgo Bacanos 1900-1977*. İstanbul: Kalan Müzik.

Derya Türkan. 2006. *Derya Türkan Minstrel's Era*. İstanbul: Kalan Müzik.